

JAKOBSON A BAUDELAIROVY „KOČKY“

Jaroslav Fryčer (Brno)

V roce 1962 vyšel v časopise *L'Homme* článek s názvem „Les Chats de Charles Baudelaire“ — *Kočky* Charlese Baudelaira. Níjak rozsáhlý patnácti-stránkový text stihl osud, který i v dobách vášnivých a vypjatých diskusí let 60. v oblasti literární teorie byl zcela nevšední. Jako autoři jsou uvedeni Roman Jakobson a Claude Lévi-Strauss. Není přesně znám podíl obou autorů na formulaci textu, avšak podle krátkého úvodu podepsaného Lévi-Straussem se dá usuzovat na to, že analytickou část článku zpracoval Jakobson, zatímco Lévi-Strauss je autorem interpretačních závěrů týkajících se mýtické složky Baudelairova textu. Má patrně pravdu Georges Mounin, když konstatuje zlom v textu tam, kde se pera chápe Claude Lévi-Strauss, to jest po odstavci pojednávajícím o synekdoše. Je málo pravděpodobné, že by se proslulý antropolog a etnolog, který tak často proti sobě stavěl mýtus a poetický text, podílel významnější měrou na formulování první, analytické části článku.

Stať vyšla v časopise věnovaném otázkám antropologie, avšak její ohlas vyvolaly především pasáže literárněvědné. A byl to ohlas vpravdě velkolepý. Během desetiletí, které následovalo po jejím otištění, vyšlo nejméně čtvrt stovky studií, které přímo reagují, převážně kriticky, na Jakobsonovy analýzy. Poté přirozeným během věcí tato vlna opadla, nicméně k dnešnímu dni lze takovýchto studií napočítat na čtyři desítky. Mezi jejich autory byli nejvýznamnější lingvisté, stylistikové a literární teoretici své doby, především francouzští.

Nabízí se zcela pochopitelná otázka po příčinách tohoto nevšedního zájmu o Jakobsonův text a po podstatě jeho podnětnosti. Řekněme hned, že touto příčinou nebyl předmět analýzy: při vši velikosti autorově a při vši mystičnosti — i mýtičnosti —, které obestírají slavný sonet *Kočky*, v diskusi o Baudelaira nešlo, ten sehrál jen roli Pontského Piláta, i když je třeba přiznat, že pro vysokou kondenzaci prozódických prostředků a pro množství asociativních, konotativních významů, které prostupují všechny plány sonetu, jsou *Kočky* neobyčejně vhodným objektem pro strukturální analýzu. Avšak nešlo o Baudelaira, šlo o metodu, jakou bylo 14 veršů z jeho básnického díla podrobeno jemnému Jakobsonovu rozboru. A šlo především o Jakobsona, protože v kritických statích se autoři zmiňují o Claude Lévi-Straussovi jen zcela okrajově.

Na první pohled článek připomíná obvyklou pečlivou formální analýzu básnického textu, zcela v duchu moderně chápané tzv. *explication des textes*, což je metoda ve Francii tradiční a považovaná téměř za oficiální školskou metodu práce s literárním textem. Není ostatně vyloučeno, že i to mohlo být jedním z důvodů, proč článek vyšel ve francouzštině a ve Francii v době, kdy Jakobson již většinu svých prací publikoval v jiných jazycích, převážně v angličtině. Ovšem podrobnější četba a studium této stati ihned ukáže, v čem byla — a je — tak sugestivní: je to jeden z nejzdařilejších příspěvků Romana Jakobsona k otázkám žánrového vymezení poezie a k otázkám strukturálního pojetí výstavby básnického textu a jeho interpretace, a to v práci, která úzce spojuje teoretickou úvahu s rozбором konkrétního, velmi stručného textu, a která má tedy i dosah vysoce praktický.

I v *Kočkách* zůstává Jakobson věren některým svým metodologickým východiskům, která ve své práci s básnickým textem uplatňoval již od svých formalistických začátků, především hledání *littéarité*, a pak základní pojetí básnického textu jako souboru ekvivalencí, jako kombinaci variant na ose vertikální (fonologie, fonetika, syntax, prozódie) a horizontální (sémantika, mytologie). Jde tedy o základní schéma tak, jak je Jakobson snad nejlépe teoreticky shrnul v přednášce „Lingvistika a poetika“ (1960).

Zůstaneme-li v rovině obecných metodologických obrysů článku, pak ve srovnání s předcházejícími Jakobsonovými pracemi musíme konstatovat nejvýraznější posun především ve dvou směrech. Tím prvním je důslednější a komplexnější uplatňování kombinace prvků z různých jazykových rovin rozebíraného textu, důslednější kombinace sekvencí rytmických, morfologických a syntaktických. Jako obvykle rozbor začíná v rovině zvukové, této zásadě zůstává Jakobson věren i v případě Baudelairově. Nejprve konstatuje rýmové schéma, elementárně stanovuje rozložení, alternaci, kvalitu rýmů atd. V dalším pak do tohoto rudimentárního rozboru zapojuje další gramatické kategorie: slovní druhy rýmujících se slov, gramatické číslo, rod. Do schématu čistě rýmového tak postupně proniká hledisko obsahové a v závěru této pasáže Jakobson konstatuje, že z hlediska všech rozebíraných kategorií se v rýmovém uspořádání zcela zřetelně vyděluje sedmý a osmý verš, v němž se rýmují slova *funcbres* a *ténbres*. Je to jediný případ v celém sonetu, kde je ženský rým tvořen substantivem a kde se rýmují dva různé slovní druhy. A Jakobson dodává již na tomto místě, v prvních řádcích analýzy, že tyto dva verše budou hrát rozhodující roli i v mytologické interpretaci básně. Je tedy zřejmé, že důsledněji než v pracích předchozího období Jakobson propojuje a kombinuje sekvence „nižších“ plánů, v tomto případě fonetického, s hledisky obsahovými.

Druhým výrazným metodologickým posunem je v „Baudelairových *Kočkách*“ stanovení dominanty textové výstavby (používám Jakobsonova

termínu ze série přednášek přednesených na brněnské filozofické fakultě na jaře 1935), kterou nehledá pouze v rovině fonetické, jak to činil v období formalistickém, např. velmi instruktivně v analýze poezie Velimira Chlebnikova v „Současné ruské poezii“ (1921), ale v rovině syntaktické. I u tohoto posunu je zřejmá základní tendence ve vývoji jakobsonovské metody ve zkoumané oblasti, totiž tendence k užšímu propojení obou os, horizontální a vertikální, osy selekce a kombinace. Také zde můžeme velmi instruktivně sledovat, jak Jakobson postupně zapojuje do své analýzy stále vyšší a vyšší jazykové roviny. Podle jistých syntaktických hledisek, rozložení hlavních a vedlejších vět a užitých slovesných tvarů, člení Jakobson celý sonet do dvou základních opozic: dvě čtyřverší vs. dvě trojverší a první čtyřverší + první trojverší vs. druhé čtyřverší + druhé trojverší. Potom však do analýzy zapojí další gramatické kategorie a ty pak toto členění dále rozšíří a upřesní: podle životnosti a neživotnosti substantiv a podle gramatické asymetrie mezi subjekty a objekty dochází k členění, jemuž říká diagonální, totiž k opozici vnějších strof a strof vnitřních, a pak k vyvrcholení celé této analytické drobnokresby, na zcela asymetrické (pro sonet) členění 6 — 2 — 6, přičemž ani teď nezapomíná na aspekt fonetický: verše 7 a 8 jsou jediné, kde je užito jiného slovesného tvaru než přezentu (impf. a subj. du plsqpf.), kde nejsou nosovky, které jinak tvoří fonetickou bázi sonetu (ze 168 slabik sonetu jich 32 obsahuje nosovku), jsou to verše, kde je frekvence „r“ trojnásobně vyšší než v ostatních verších (a je známo, že ve francouzském způsobu využívání hlásek k aliteracním účinkům právě „r“ má privilegované místo). Závěr — do těchto dvou veršů se koncentruje mýtický obsah celé básně: mysticky se zde transformují kočky z živých bytostí prvních šesti veršů v pouhé gramatické subjekty, nositelky magických vlastností a schopností — obraz konkrétní šelmy se proměňuje v mýtus kočky — sfingy, snící věčný sen, jehož obsah můžeme jen uhadovat v magickém reflexu jejích očí.

Baudelairovy *Kočky* jsou brilantní ukázkou Jakobsonovy analytické metody, jeho poetického daru proniknout do nejskrytějšího pletiva znaků a významů, které tvoří básnický text. Přesto se článek zdaleka neseťkal s jednoznačně kladným přijetím, naopak při všem obdivu k Jakobsonovu téměř eskamotérskému umění analýzy byly posudky převážně kritické. Pomineme-li články, které např. upozorňují na nepřítomnost aspektu sociologického nebo psychoanalytického v Jakobsonově analýze (Lucien Goldmann a Norbert Peters v *Revue de l'Institut de Sociologie*, Bruxelles 1969) nebo vyslovují postesk nad přílišnou povšečností analýzy (např. Jean-Michel Adam, který ve studii „Encore *Les Chats*“, *Poétique*, 1979 jako polemickou odpověď provádí analýzu pouze prvního verše Baudelairova sonetu, a to v článku stejného rozsahu jako text Jakobsonův a Lévi-Strausse) nejzávažnější příspěvky jsou patrně studie specialisty na stylistiku Micha la Riffaterra

(„Describing Poetic Structures: Two Approaches to Baudelaire's *Les Chats*“, Yale French Studies 1966) a Georgese Mounina („Baudelaire devant une critique structurale“, Nice 1968).

Georges Mounin, bývalý profesor francouzské lingvistiky v Aix-en-Provence, podrobuje Jakobsonovu metodu dosti tvrdé kritice: vytýká mu dokonce utilitární používání materiálů a zamlčování případů, které se nehodí autorovi do jeho teoretické konstrukce (budiž řečeno, že v tomto bodu je Mouninova argumentace nepřesvědčivá). Základem Mouninovy kritiky je odmítnutí Jakobsonova hledání *littérarité* ve sféře strukturace textu podle zásady „C'est beau parce que c'est structuré“, tedy mimo oblast významovou. A — z hlediska historického poněkud nepatříčně — uvádí, že hledat podstatu poezie ve strukturaci textu znamená vlastně pouze opakovat Valéryho parolu, že v poezii „le fond, c'est la forme“. Velkou část článku pak Mounin věnuje polemice o povaze francouzského „r“, které Jakobson považuje poněkud neuváženě za likvidu, kdežto Mounin proti tomu uvádí novější pojetí této francouzské hlásky jako konsonantu charakteru spíše velárně frikativního. S tímto bodem Mouninovy polemiky lze souhlasit, a to tím spíše, že úvaha o charakteru francouzského „r“ přivedla Jakobsona k některým závažným závěrům obsahovým, například že vysoká frekvence tohoto konsonantu v 7. a 8. verši foneticky vyjadřuje divokou, nezkontrolovanou povahu kočky jako šelmy. Pokud jde o další výtky, lze uvést jedinou poznámku: konfrontace s Jakobsonovými staršími pracemi naopak ukazuje, že v *Kočkách* více než kdykoli jindy hledal autor *littérarité* v důsledné kombinaci hledisek fonetických, gramatických a obsahových.

Obsáhle studie Riffaterrova (trojnásobek rozsahu textu Jakobsonova) je patrně nejserióznější odpovědí na Jakobsonovy *Kočky*. Autor vysoce oceňuje základní metodologické východisko Jakobsonovo, avšak upozorňuje současně na jeden problém, který u Jakobsona považuje za nevyřešený: podle Riffatterra Jakobson nenabídl uspokojivé řešení otázky, jak přejít z roviny deskripce do roviny interpretace a hodnocení, to znamená, že pominul obsahovou část interpretace uměleckého textu, a jako doklad uvádí otázky jeho působení na vnímatele. Tuto absenci u Jakobsona se pak ve své stati snaží zaplnit. Stručně je možno k tomuto příspěvku dodat, že tak, jak je výtka formulována, je oprávněná. Nebere však v úvahu jednu zásadní věc, že totiž Jakobson systémem hodnotové interpretace nepojal do své metody analýzy a do svého pojetí žánrové povahy poezie. Z toho pak vyplývá i absence detailní analýzy vztahu literárního textu jako message v aktu komunikace ke čtenáři či posluchači jako adresátovi tohoto uměleckého sdělení.

Dostatečný časový odstup umožňuje pokusit se o stanovení místa článku o Baudelairových *Kočkách* ve vývoji Jakobsonova chápání žánrové povahy poezie. I zde základní otázka, kterou si Jakobson klade, je: co činí z básnic-

kého textu „objet poétique absolu“. V odpovědi z roku 1962 zůstává stále východiskem „opakování ekvivalentních forem“ (réurrence de formes équivalentes), to znamená paralelní princip výstavby jako základní vztah mezi konstitutivními prvky v poezii. Navíc však Jakobson postoupil nad ekvivalence zvukové do vyšších jazykových rovin, do morfologie a především do syntaxe. A tam se přirozeně zvýrazňují vazby na plány bezprostředně vyšší, to jest především na plán sémantický. V důslednosti propojení struktur fonetických, syntaktických, prozódických atd., je možno vidět obohacení, nebo chceme-li zpřesnění Jakobsonova pojetí básnického žánru. A z hlediska historického snad můžeme tuto etapu chápat jako poslední krok, který *ex post* učinil Jakobson na své cestě z Moskvy do Prahy, od ruského formalismu k pražskému literárně vědnému strukturalismu.

RESUMÉ

„Kočky“ Charlese Baudelaira (*L'Homme*, II, 1, 1962, str. 5–21) jsou jedním z nejdiskutovanějších textů Romana Jakobsona. Vyvolal vpravdě fetězovou reakci polemických studií a kritik: do roku 1980 jich byly na čtyři desítky a jejich autory jsou přední lingvisté, stylistikové a literární teoretikové. V čem byla — a je — aktuálnost tohoto článku, jeho podnětnost a síla provokující k takovým reakcím?

Význam této studie, nebo alespoň té její části, který je nepochybně dílem Jakobsonovým (spoluautor Claude Lévi-Strauss napsal část interpretační následující po zlomu v textu za odstavcem o synekdochách), je nejen v důslednosti, s jakou Jakobson realizoval na konkrétním textu svou metodu strukturální analýzy, ale také — a především — v rozvinutí autorova pojetí žánrové problematiky v oblasti poezie. Aniž by opustil svá téměř obsedantní axiomata, např. o zjištění „literárnosti“ jako konečném cíli interpretační práce, nebo o povaze básnického textu, kterou stále vidí ve skrytých paralelismech mezi různými rovinami textu, ve formálních a významových ekvivalencích, zašel v chápání žánrové podstaty dále. Postoupil za zvukové ekvivalence, ve kterých viděl dosud základní princip výstavby textu, do poloh vyšších jazykových rovin, morfologické, slovtvorné a především syntaktické, jejichž kombinace prolínání a vytvářejí z básnického textu „absolutní objekt“. Stať je jedním z nejvýznamnějších Jakobsonových příspěvků k žánrové problematice poezie, textem, který *ex post* spojuje autorovo formalistické období s literárněvědnou metodou Pražského lingvistického kroužku.

